
УДК 314.743 (477): 94 (437)**Андрій Яворський****РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ СЕЛЯНСЬКОЇ СПІЛКИ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ В 20–30-Х РР. ХХ СТ.**

У статті розглянуто проблему формування і розвитку організаційної структури Української селянської спілки у Чехословаччині. Автором простежено етапи діяльності Української селянської спілки, її склад і чисельність упродовж 20-х рр. ХХ ст. На основі архівних джерел проаналізовано причини і наслідки занепаду організації на рубежі 20-х – 30-х рр. ХХ ст. Обґрунтовано ідею про те, що Українська селянська спілка стала першою емігрантською організацією в міжвоєнній Чехословаччині, яка цілеспрямовано представляла інтереси українського селянства.

Ключові слова: еміграція, Чехословаччина, українське селянство, Українська селянська спілка, Український всепрофесійний робітничий союз.

Чехословаччина у першій половині ХХ ст. була однією з європейських держав, де після поразки у національно-визвольній боротьбі 1917–1921 рр. зосередилася значна частина українських емігрантів. Перебуваючи на її території, українці розпочали активну діяльність, що проявилася у створенні різного роду установ та організацій. Ці об'єднання виникали залежно від роду занять, політичних поглядів і соціального походження осіб, що входили до їх складу. Однією з подібних організацій, що діяли на території Чехословаччини у 20-х – 30-х рр. ХХ ст., була Українська селянська спілка (далі – УСС).

Діяльності українських емігрантських організацій у міжвоєнній Чехословаччині присвячені роботи І. Битюк [1], О. Чечиної [2] та ін. Вагомий внесок у їх дослідження зробив С. Наріжний [3], автор енциклопедичної праці з історії української міжвоєнної еміграції і безпосередній учасник тих подій. Водночас, попри наявність значної джерельної бази, Українська селянська спілка залишається поза увагою науковців, що знайшло своє вираження у відсутності публікацій з цієї тематики. У науковій літературі вона згадується тільки в контексті дослідження інших аспектів діяльності української еміграції.

Метою статті є аналіз розвитку організаційної структури УСС у Чехословаччині в 20–30-х рр. ХХ ст.

Незважаючи на найбільшу чисельність серед української еміграції в Чехословацькій республіці (далі – ЧСР), селяни були найменше організованими. Опосередковано їх підтримував Український громадський комітет (далі – УГК), при якому існував окремий відділ допомоги селянству. Проте розпорошеність селянства зводила подібну роботу до мінімуму. Водночас протидія галицької військової команди спробам УГК поширити свою діяльність на стрільців Української Галицької армії не дозволила йому завершити організацію допомоги українським селянам-емігрантам. Через це УГК виступив з ініціативою створення незалежної від нього емігрантської організації [4, с. 60]. У вересні 1922 р. утворився організаційний комітет УСС [5, с. 94], а 30 вересня 1923 р. у Празі відбувся її установчий з'їзд.

Історія формування селянських класових організацій розпочалася ще після Лютневої революції 1917 р. у Російській імперії, до складу якої входили українські землі. Ініціаторами їх створення виступила Українська партія соціалістів-революціонерів (далі – УПСР). Перша селянська спілка виникла на з'їзді представників українського села 6–7 квітня 1917 р. у Києві. В подальшому вони з'явилися на Херсонщині, Полтавщині, Катеринославщині та Поділлі. В часи Гетьманату Скоропадського селянські спілки стали в опозицію до існуючої центральної влади і в складі отаманських загонів та армії Директорії брали активну участь в поваленні Гетьманату [6, с. 534–535]. Після поразки української революції на Наддніпрянщині значна частина селян у складі збройних формувань УНР опинилася за кордоном, у тому числі й члени селянських спілок. Так, до організаційного комітету УСС входив Ф. Сумневич, «який в свій час багато працював по організації відділів УСС на території Волині» [7, арк. 41]. Про наявність у складі УСС в Чехословаччині представників селянських спілок з Наддніпрянщини вказують і заяви на вступ до її Подебрадської філії М. Сочинського та Г. Сіманціва. Перший з них до переїзду в ЧСР був членом Київської філії Селянської спілки [8, арк. 81зв], а другий входив до комітету Харківської філії селянської спілки [8, арк. 85]. Таким чином, УСС в ЧСР стала логічним продовженням традиції кооперування українського селянства для захисту власних інтересів.

УСС в своїй історії пройшла два етапи. На першому, який тривав упродовж 1923–1925 рр., формувалася її організаційна структура і проводилася найбільш активна робота у культурно-просвітницькій та соціальній сферах. Другий етап, що розпочався у 1926 р. і завершився на

початку 30-х рр. XX ст., засвідчив поступовий занепад УСС і втрату її впливу у середовищі еміграції.

УСС об'єднувала українських селян-емігрантів за національною та професійно-класовою ознакою. Вона позиціонувала себе як неполітична, культурно-громадська організація з яскраво вираженим соціалістичним характером. Основним завданням УСС було «згуртувати українське селянство в Селоспілки, які допоможуть йому освідомити своє значіння в державно-громадському життю, свої інтереси і потреби...створять з нього ту силу, котра спроможеться перебрати в свої руки всі функції господарського життя на Україні» [4, с. 59]. Кінцева мета вбачалася у концентрації в руках селянства «політичних державно-громадських функцій для будівництва вільної, незалежної української республіки трудящого люду» [4, с. 59].

УСС складалася з центральних органів та місцевих філій. Її очолювала Головна рада (далі – ГР), обрана з числа делегатів або уповноважених осіб від місцевих громад. Виконавчим органом Головної ради і місцевих філій був Головний комітет (далі – ГК). Для перевірки діяльності адміністративних органів УСС створювалася ревізійна комісія, а для вирішення можливих суперечок між її членами – мировий суд [9, с. 66].

До УСС міг ввійти кожен українець, якщо за нього ручалися два члени УСС. Окрім цього зверталася увага на те, чи кандидат на вступ займався сільськогосподарською діяльністю і мав відповідну освіту. Всі члени УСС поділялися на почесних, дійсних та прихильників. Прихильниками могли бути ті, за кого поручилося не менше двох дійсних членів УСС. Вони могли стати дійсними не швидше ніж через три місяці з дня вступу в організацію. Почесні члени обиралися з українських громадян, «що особливо визначилися корисною працею для України та її працюючого люду» [9, с. 72–73].

Керівним і законодавчим органом УСС був з'їзд делегатів, який визначав програму та напрямки її діяльності, вносив зміни у статут та здійснював контроль над діяльністю її органів. З'їзди були щорічними, однак при потребі, за вимогою ГР або не менше половини філій, скликалися надзвичайні з'їзди. ГР управляла діяльністю УСС в період між з'їздами делегатів. Вона складалася в основному з 12 осіб. До виключної компетенції ГР належало обрання ГК і мирового суду, ухвалення бюджету та загальних директив, затвердження звітів. Засідання ГР скликалося ГК один раз на три місяці [10, арк. 331].

ГК був виконавчим органом ГР і їй підпорядковувалася. Всього членів ГК нараховувалося не менше 5 осіб. До нього входили голова, заступник голови, скарбник, секретар та організатор. Праця членів ГК УСС оплачувалася з бюджету організації. ГР УСС 30 квітня 1924 р. визначено, що за участь у засідання та виконання безпосередніх службових обов'язків вони отримували заробітну плату у розмірі 200 крон, «оскільки вони не мають заробітку в інших установах вищого як 1000 кч.» [10, арк. 222]. Голова УСС був «ідеологічним керовником товариства», який представляв його серед еміграції, головував на з'їздах делегатів, в ГР та ГК [9, с. 69]. Його призначали рішенням з'їзду делегатів.

Апарат ГК складався з секретаріату, організаційного, культурно-освітнього та фінансово-господарчого відділів. Секретаріат проводив реєстрацію місцевих філій за анкетними картками, легітимізував їх і слідкував за переміщенням членів у межах УСС. Ці переміщення викликані як переїздом селян у пошуках роботи, так і ліквідацією існуючих і виникненням нових філій. Окрім цього, завданням секретаріату було налагодження зв'язків з іншими спорідненими організаціями.

Головним завданням організаційного відділу УСС був пошук та об'єднання українських селян з різних регіонів Чехії, залучення їх до своїх структур, організація та надання їм матеріальної і юридичної допомоги. Інтенсивність цього напрямку діяльності визначалася наявністю в УСС необхідних матеріальних ресурсів та фінансових можливостей. Головна увага зверталася на взаємину з галицькими робітничими відділами та приватними робітничими артілями [4, с. 48].

Організаційному відділу вдалося у короткий термін утворити мережу місцевих селянських спілок. У 1924 р. всі більш-менш великі осередки селянської еміграції мали свої філії, і подальший їхній розвиток проходив за рахунок залучення нових членів і поглиблення культурної та соціально-економічної діяльності. У цей час існувало 23 філії, в яких налічувалося 1626 осіб. Після завершення організації філій розпочалась «регулярна підготовка людей в ідеологічному напрямку та опре ділення їх по різних школах, роботах і т.п. щоб підготувати на інструкторів та політичних і професійних провідників серед українського народу» [11, арк. 110]. Наступним етапом діяльності УСС стала організація відправлення «вишколеної маси на українські землі, та налагодження через них зв'язку з краєм» [11, арк. 110], тобто, налагодження процесу їх рееміграції на українські землі.

У випадку, коли в одному районі скупчувалася значна кількість українських емігрантів, тут утворювалося декілька філій УСС. Так, у Празі та її околицях, де проживало до 400 стрільців [11, арк. 108], діяли Празька, Лібенська, Вршовицька і Дейвицька філії [12, арк. 89]. Фундаторами останніх трьох стали делеговані для цієї мети члени Празької філії [11, арк. 108]. Комітет Празької

філії у своїй діяльності фактично виконував функції районного комітету, який ініціював і проводив спільні наради усіх празьких філій УСС. На них розглядалися і вирішувалися основні питання життєдіяльності філій: обговорення доповідей, прийняття бюджету тощо. Всього у 1924 р. відбулося чотири спільних наради селянських спілок з Праги та її околиць [12, арк. 147 зв.].

У травні 1925 р. УСС налічувала 1281 особу. За родом занять у її склад входило 686 хліборобів (54 % від загальної чисельності), 46 робітників (3,5 %), 35 учителів та рахівників (2,7 %), 2 професори, представники інших спеціальностей, а також 216 осіб (16,9 %), які не мали фаху [13, арк. 213].

Такими ж неоднорідними за своїм складом були і філії УСС. Так, у 1923 р. нараховувалося 12 місцевих осередків УСС, які склалися виключно з селян. Загальна чисельність членів цих філій складала 1206 осіб. До них, зокрема, належали Дейвицька, Хебська, Пільзенська, Ліберецька та інші. Крім цього були Празька і Бернська спілки зі змішаним складом, до яких входили селяни, трудові інтелігенти та сільські робітники. Також у 1923 р. існувало 6 спілок, членами яких були учні фахових шкіл, зокрема у Подебрадах, Гожиці, Пржибрамі тощо. В Тегові, Ловновицях та Ервениці були створені філії УСС виключно з робітників [4, с. 49]. До складу Подебрадської філії входили в основному студенти та викладачі Української Господарської Академії (далі – УГА), зокрема у 1928 р. до неї входила 21 особа, з яких шестеро були інженерами, троє – доцентами УГА, четверо – випускниками академії, п'ятеро – студентами УГА, один належав до вільних слухачів академії, один був її службовцем і один навчався «на чинних школах» [14, арк. 9 зв.].

Чисельність УСС не була сталою і коливалася в залежності від зміни умов, ув яких перебувала українська еміграція в Чехословаччині. Так, у листопаді 1922 р. до складу УСС входило 7 філій [5, с. 95]. До квітня 1924 р. їх кількість зросла до 23, однак у липні 1927 р. скоротилася до 7. Таким чином, у 1927 р. УСС досягла рівня 1922 р., що засвідчило кризу її організаційного розвитку.

Найбільшу частку серед членів УСС становили вихідці з Галичини. У травні 1925 р. їх налічувалось 971 осіб (75,8 % від загальної кількості). 71 особа (5,6 %) була родом з Київщини, 70 (5,5 %) – з Поділля, 2 особи представляли Кубань, а з Кавказу, Полісся та Білорусі було по 1 представнику [13, арк. 214]. Подібне співвідношення спостерігалось і в філіях УСС.

З середини 20-х рр. ХХ ст. розпочинається етап занепаду УСС, викликаний передусім згортанням допомоги. У рамках цієї програми УСС щомісячно отримувала від Міністерства закордонних справ ЧСР близько 40 тис. крон [15, с. 41]. Однак вже з 1 січня 1925 р. фінансування, яке виділялося Міністерством закордонних справ ЧСР на українські емігрантські організації, зменшилось на 50 %, а в подальшому скоротилася до мінімуму [13, арк. 100 зв.]. Через це вже II-ий з'їзд делегатів УСС 16–17 травня 1925 р. доручив своїм керівним органам покладатися виключно на власні сили і перейти на самофінансування [13, арк. 108 зв.]. Відсутність фінансів призвела до розриву зв'язків із філіями, занепаду культурно-освітньої роботи, неможливістю допомагати студентам і безробітним.

Ситуацію ускладнювало і скрутне матеріальне становище самих емігрантів, що унеможливлювало стабільне надходження грошей від її членів і виключення боржників зі складу УСС. Так, упродовж 1926 р. з Подебрадської філії вибуло 10 осіб, 9 з яких – за несплату членських внесків [14, арк. 9 зв.]. У бюлетені ГК УСС за 1 жовтня 1927 р. зазначалося, що «загальне зубожіння є характеристика часу» [16, арк. 75]. За три місяці 1927 р. УСС отримала від своїх філій лише 188 крон. Для проведення своєї роботи ГК УСС змушений був розпочати продаж майна організації [16, арк. 20].

Занепаду УСС сприяв також виїзд багатьох її членів з місць свого проживання. Дехто повертався на українські землі, інші продовжували шукати краще життя і заробіток за межами ЧСР, у західноєвропейських країнах або за океаном (США, Канада). У бюлетені ГК УСС за березень-травень 1927 р. зазначалося, що «не страшно те що філії закриваються а члени розїжаються домів. Так мусить бути, таку картину уявляла собі наша організація ще в часі свого народження. І так воно сталось...» [16, арк. 18]. Повернення емігрантів до Галичини активізувалося після 1923 р., коли, згідно з рішенням Ради Послів Антанти від 15 березня 1923 р., ця територія офіційно була приєднана до Польщі. Остаточне вирішення питання приналежності Галичини, втрата надії на відновлення тут української державності, сприймалися багатьма колишніми військовими Української Галицької армії як кінець самої потреби в еміграції. Оскільки переважна більшість з них були селянами, то вони прагнули повернутися додому, продовжувати займатися сільським господарством і забезпечувати себе та свої сім'ї засобами існування.

Найбільш помітний занепад діяльності спостерігався у філіях, до складу яких входила інтелігенція (студенти, викладачі навчальних закладів тощо), «що по за своїми студентськими справами забули на обов'язок громадський, на обов'язок своєї організації – Сел. Спілки» [16, арк.

19]. Після закінчення навчання вони, зазвичай, роз'їжджалися у пошуках роботи. Через це, зокрема, була ліквідована Пшибрамська філія [16, арк. 20].

Якщо названі проблеми ГК УСС намагався вирішити, то проти кризи кінця 20-х рр. ХХ ст. в середині організації виявився безсилім. У 1929 р. у Празі розпочинає свою роботу Український всепрофесійний робітничий союз (далі – УВРС) [17, арк. 10]. Його поява, а також неспроможність ГК УСС виконувати свої функції, призвели до виникнення відцентрових тенденцій всередині інституції. У березні 1928 р. Німецько-Яблонецька філія виступає з закликом до інших філій виходити зі складу УСС і створювати на місцях відділи УВРС, оскільки «... Гол. К-т УСС вдійсности свою працю припинив, і від 7.10 1927 р. з нами всяке листування перервав...» [16, арк. 31]. 24 березня 1928 р. філія УСС у Німецькому Яблонному припинила своє існування, а всі її члени створили відділ УВРС, до якого увійшли також товариство «Січ» з Мімона [16, арк. 32] і робітники з Цвікова [16, арк. 31 зв.]. Мотивом для їх переходу стала «моральна підмога і охорона наших членів, котрі в Гол. К-ті не можуть знайти її, а віддані на власні сили, якої помочи старатись одиницям» [16, арк. 31 зв.]. У відповідь ГК УСС охарактеризував ініціаторів виступу «зміновіхами, котрі занюхали «американські долари» побігла до УВРСького корита, критикуючи Г. К-т УСС за їх бездільність» [16, арк. 31зв]. Незважаючи на протидію керівництва УСС, на заклик Німецько-Яблонецької філії про вихід з УСС і вступ до УВРС відгукнулися Хебська та Пільзенська філії, які на загальних зборах своїх членів також самоліквідувалися [16, арк. 32].

Агітацію за розпуск УСС і вступ її членів до складу УВРС, окрім Німецько-Яблонецької філії, проводив і Український комітет (далі – УК) в ЧСР. 22 березня 1928 р. УК надіслав голові УСС у Пльзні М. Базіву для ознайомлення і висловлення зауважень проект статуту УВРС [16, арк. 21]. 30 березня 1928 р. УК звернувся до Пільзенської філії з відозвою, у якій закликав творити тут відділ УВРС [16, арк. 23 зв.]. Аргументом УК був тимчасовий характер УСС, оскільки «Український Громадський Комітет свого часу заснував «Українську Селянську Спілку» маючи на меті, що еміграція пробуде в ЧСР якихось 2–3 роки...» [16, арк. 23]. З цією метою, на думку авторів відозви, створювався і статут УСС [16, арк. 23 зв.]. Оскільки політична ситуація та окупаційні режими на українських землях не сприяли поверненню додому, то час перебування українців в еміграції продовжувався. Таким чином, УСС ні фізично, ні юридично (згідно статуту) не могла допомагати своїм членам, тому що не мала права «домагатися підвищення нам заробітної плати, або заступатися за нас під час звільнювання з роботи» [16, арк. 23 зв.]. Іншим аргументом на користь вступу до УВРС був той, що ГК УСС, як і сама організація, при відсутності відповідних матеріальних засобів «в роботі своїй занепали й останні шість місяців не виявляють себе цілком» [16, арк. 23 зв.].

До 30 березня 1928 р., внаслідок відцентрових тенденцій і зовнішнього втручання, УСС втратила свої філії в Хебі, Німецькому Яблонному, Градці Королевному і Йозефові [16, арк. 24]. Зважаючи на це, управа УВРС 26 липня 1928 р. звернулася до УСС з закликом до об'єднання «в цілях утворення єдиної всепрофесійної робітничої організації в Ч.С.Р. для ліпшого забезпечення інтересів українського робітництва» [16, арк. 41]. Кінцевим терміном для ГК УСС на обдумування пропозиції визначалося 14 серпня 1928 р. Оскільки з боку УСС жодної реакції не було, управа УВРС сприйняла це як негативну відповідь [16, арк. 41].

Одночасно тривав процес самоліквідації тих філій, які ще залишалися у складі УСС. Так, у вересні 1927 р. завершилася скандалом ліквідація Ліберецької філії, яка передала свої справи і майно не ГК УСС в Празі, а Українському допомоговому товариству в Ліберцях [16, арк. 13]. 5 квітня 1928 р. на надзвичайних загальних зборах про свою ліквідацію оголосила Бернська філія, «чим був положений кінець існування селянської організації української в центрі Морави» [16, арк. 28]. 22 липня 1928 р. припинила своє існування Братиславська філія, оскільки більшість її членів виїхали за межі міста [16, арк. 38]. Частина членів Подебрадської філії, зокрема Я. Танцюра, Г. Сіманців, увійшли до складу Українського аграрного товариства, створеного у 1929 р. в Подебрадах.

21 січня 1931 р. відбулося останнє задокументоване засідання ГК УСС, на якому її голова П. Богацький заявив, що «праця провадиться і далі, але лише листовими зв'язками» [16, арк. 66]. Однією з останніх згадок з діяльності УСС стало звернення П. Богацького до Головного політичного комітету УПРС від 19 травня 1931 р. з проханням про продаж друкарської машинки системи «Орга» за 1500 крон, яка до цього часу належала ГК УСС [16, арк. 68].

Таким чином, УСС стала першою емігрантською організацією в міжвоєнній Чехословаччині, яка цілеспрямовано представляла інтереси українського селянства. Розвиток її організаційної структури відбувався у декілька етапів і характеризувався поступовим занепадом до початку 30-х рр. ХХ ст. Її причинами стали припинення фінансової підтримки з боку керівництва ЧСР, скрутне матеріальне становище емігрантів, їх виїзд за межі країни, а також конкуренція з іншими емігрантськими організаціями.

Список використаних джерел

1. Битюк І. В. Діяльність союзу українських журналістів та письменників: празький період (1923–1939 рр.) / І.В. Битюк // Актуальні питання вітчизняної та світової історії: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 23–24 квітня 2010 р. / За заг. ред. С. І. Дегтярьова. – Суми: СумДУ, 2010. – С. 85–90.
2. Чечина О. Початок діяльності Українського Історично-філологічного товариства в Празі (1923–1924) / О. Чечина // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. – 2007. – Вип. 9. – С. 88–95.
3. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) / С. Наріжний. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.
4. Наша спілка. – 1924. – Ч.4–5. – 96 с.
5. Нова Україна. – 1922. – Ч.13–15. – 110 с.
6. Підкова І.З. Довідник з історії України / І. З. Підкова, Р. М. Шуст. – К.: Генеза, 2002. – 903 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3839, оп.1, спр. 48, 129 арк.
8. ЦДАВО України, ф. 3843, оп.1, спр.10, 120 арк.
9. Наша спілка. – 1923. – листопад-грудень. – Ч. 2–3. – 89 с.
10. ЦДАВО України, ф. 3839, оп.1, спр.49, 362 арк.
11. Там само, спр.140, 141 арк.
12. Там само, ф. 3870, оп.1, спр.2, 164 арк.
13. Там само, ф. 3839, оп.1, спр.71, 280 арк.
14. Там само, ф. 3843, оп.1, спр.19, 27 арк.
15. Tomek M. Ukrajinské monarchistické hnutí na území ČSR v letech 1922–1939: diplomová práce / M. Tomek. – Praha, 2011. – 124 s.
16. ЦДАВО України, ф. 3839, оп.1, спр.138, 92 арк.
17. Там само, ф. 3888, оп.1, спр. 1, 13 арк.

Андрей Яворский

РАЗВИТИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ УКРАИНСКОГО КРЕСТЬЯНСКОГО СОЮЗА В ЧЕХОСЛОВАКИИ В 20–30-Е ГГ. XX В.

В статье рассмотрена проблема формирования и развития организационной структуры Украинского крестьянского союза в Чехословакии. Автором прослежены этапы деятельности Украинского крестьянского союза, его состав и количество на протяжении 20-х гг. XX века. На основании архивных источников проанализированы причины и последствия упадка организации на рубеже 20-х–30-х гг. XX в. Обоснована идея о том, что Украинский крестьянский союз стал первой эмигрантской организацией в межвоенной Чехословакии, которая целеустремленно представляла интересы украинского крестьянства.

Ключевые слова: эмиграция, Чехословакия, украинское крестьянство, Украинский крестьянский союз, Украинский всепрофессиональный рабочий союз.

Andriy Jaworski

THE DEVELOPMENT OF ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF UKRAINIAN PEASANT UNION IN CZECHOSLOVAKIA IN THE 1920–1930S OF THE XX CENTURY

The article displays the problem of formation and development of the organizational structure of Ukrainian peasant union in Czechoslovakia. The author traces the stages of the activities of Ukrainian Peasant Union, its membership and size during the 1920s. The causes and consequences of its decline in the late 1920–1930s have been analyzed on the basis of archive materials. The idea that the Ukrainian peasant union was the first emigrant organization in the interwar Czechoslovakia, specifically representing the interests of Ukrainian peasants has been substantiated.

Key words: emigration, Czechoslovakia, ukrainian peasantry, Ukrainian peasant union, Ukrainian trade union.